

בדיקת חמץ - מצוה או משחק?

1 שמות יב:טו

שְׁבַעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ אֹתָן בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִשְׁבִּיתוֹ שְׂאֵר מִבְּתִיכֶם כִּי כֹל אֶכֶל חֻמֵץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד יוֹם הַשְּׁבִיעִי:

2 תרגום אונקלוס שם

שבֵּעָא יוֹמִין פְּטִירָא תִכְלוֹן בְּרַם בְּיוֹמָא קְדָמָא תַּבְטְלוֹן חֲמִירָא מִבְּתִיכּוֹן אַרְי כֹּל דִּיכּוֹל חֲמִיעַ וּישְׁתִּיצִי אַנְשָׁא הֵהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹמָא קְדָמָא עַד יוֹמָא שְׁבִיעָאָה.

3 תלמוד בבלי מסכת פסחים דף ד עמוד ב

כיון דבדיקת חמץ מדרבנן הוא, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה - הימנוהו רבנן בדרבנן.

4 רש"י שם

בביטול בעלמא - דכתיב תשביתו ולא כתיב תבערו, והשבתה דלב היא השבתה.

5 תוספות שם

מדאורייתא בביטול בעלמא סגי - פי' בקונטרס מדכתיב תשביתו ולא כתיב תבערו אלמא השבתה בלב היא וקשה לר"י דהאי השבתה הבערה היא ולא ביטול דתניא בשמעתין רע"א אין צריך הרי הוא אומר תשביתו ומצינו להבערה שהיא אב מלאכה ועוד דתשביתו אמרינן לקמן מאך חלק שהוא משש שעות ולמעלה ואחר איסורא לא מהני ביטול ואומר ר"י דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי מטעם דמאחר שביטלו הוי הפקר ויצא מרשותו ומותר מדקאמרינן אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה והא דאמרינן בנדריים (דף מה.) הפקר בפני שלשה מדאורייתא אין צריך.

6 רש"י מסכת פסחים דף ב עמוד א

בודקין - שלא יעבור עליו בבל יראה ובבל ימצא.

7 הר"ן על הרי"ף מסכת פסחים דף א עמוד א

בודקין את החמץ. פרש"י ז"ל כדי שלא יעבור בבל יראה ובל ימצא והקשו בתוספות דהא קיימא לן דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי כדאיתא בגמרא וסוף סוף לא סגי בלא ביטול כדאמרי' בגמרא (דף ו ב) הבודק צריך שיבטל וכיון שכן הוא היכי אתיא בדיקה כדי שלא יעבור עליו בבל יראה ובל ימצא הא לא פטר נפשיה בלא ביטול ובביטול לחודיה סגי וי"ל דמדאורייתא בחד מינייהו סגי כלומר או בבדיקה או בביטול דבדיקה לחודה נמי מהניא כדאמרינן עלה בגמרא (ז ב) לאור הנר מנא לן ופשטינא ליה מקראי אלמא דבדיקה נמי מדאורייתא היא וכל שבדק מן התורה אינו צריך לבטל הלכך שפיר איכא למימר דבדיקה אתי כדי שלא יעבור עליו בבל יראה שמה שהצריכו חכמים בטול אחר הבדיקה אינו אלא מדבריהם שמא ימצא גלוסקא יפיפיה ודעתיה עלויה כדאיתא בגמרא (ו ב)...

...אלא כך הוא עיקרן של דברים שזו שאמרה תורה תשביתו יכול להתקיים בא' מב' דברים או שיבטל בלבד כל חמץ שיש ברשותו ויוציאו במחשבתו מרשותו וסגי בהכי מדאורייתא אפי' בחמץ הידוע לו או אם לא בטלו בלבד כלל צריך מן התורה שיבדוק אחריו בכל מקום שהוא רגיל להמצא שם ויבערנו מן העולם ובביעור זה הוא שנחלקו במה יבערנו ולפיכך כל שאינו מבטל חייב לבדוק כדי שלא יעבור עליו בבל יראה ובל ימצא [ולפיכך כתב רש"י ז"ל שבדקין את החמץ כדי שלא יעבור עליו בבל יראה ובל ימצא] והיינו למי שאינו מבטל אבל למי שמבטל סגי בהכי אלא מפני שבטול זה תלוי במחשבתו של בני אדם ואין דעותיהן שוות ואפשר שיקלו בכך ולא יוציאוהו מלבן לגמרי ראו חכמים להחמיר

שלא יספיק בטול והצריכוהו בדיקה וביעור שהוא מספיק ג"כ מן התורה או מפני שחששו שאם ישהנו בתוך ביתו יבא לאכלו ומשמע דתנא דמתני' לא בעי ביטול כלל אלא בדיקה ובהכי סגי ליה לפי שמכיון שבדק יצא ידי חובתו ואם שמא ימצא אחר כך גלוסקא יפיה יבערנה לאלתר שמא תאמר למפרע עבר עליה ליתא שהרי סמכה תורה על החזקות וכל שבדק אותן מקומות שרגיל להמצא בהן חמץ יצא י"ח ואין לו לחוש לככר בשמי הקורה ולפיכך תנא דמתני' לא הזכיר בטול אחר הבדיקה כלל אלא שבא רב יהודה אמר רב וחדש ואמר הבדוק צריך שיבטל ומסקינן בגמ' (ו ב) דהיינו טעמא שמא ימצא גלוסקא יפיה ודעתיה עלויה ופרש"י ז"ל דשמא מתוך שדעתיה עלויה ישהה אותה מלבערה ונמצא עובר עליה כלומר משעת מציאתה ואילך אבל מקמי הכי לא שכבר יצא י"ח בבדיקה כדכתיבנא. ונמצאת אתה אומר לפי דעת זה שהתורה שאמרה תשביתו היינו או בבטול או בבדיקה וביעור והיינו בחמץ ידוע או מפני חשש מקומות שהוא רגיל להמצא בהן אבל כל שאין לו חמץ ידוע ולא מקומות שהוא רגיל להמצא בהן לא חלה עליו מצות השבתה שהרי אתה אומר שכל שבדק אע"פ שלא ביטל ונשתיירה בידו גלוסקא יפיה אינו עובר עליה אלא בשהייתה משעת מציאה ואילך אלמא אין מצות השבתה אלא על חמץ ידוע או מפני מקומות שרגיל להמצא בהן ואי אפשר לפרש שכל שבדק ולא בטל ואח"כ מצא גלוסקא יפיה עובר עליה למפרע שא"כ אפי' בדק הוא מחויב מן התורה לבטל מפני ספק חמץ שאינו מצוי וכיון דמדאורייתא בבטול בעלמא סגי אי אתה מוצא בדיקה [ובעור] מן התורה אלא כדאמרן זהו דעתי והוא על דרך רש"י ז"ל. ומה שהצריכו חכמים בדיקה בחמץ יותר מבשאר אסורין ולא סמכו על הבטול כבר כתבתי שעשו כן כדי לקיים מצות תשביתו שחששו לבני אדם שלא יבטלוהו במחשבתן לגמרי ואם אתה אומר שחששו שלא יבא לאכלו וכדברי הראשונים ז"ל היינו טעמא דחשו ביה טפי מבשאר אסורין משום דחמץ לא בדילי אינשי מיניה כולי שתא וחמיר אסוריה טפי דאית ביה כרת ואפשר עוד שמפני טעם זה החמירה התורה בו לעבור עליו בכל יראה ובל ימצא.

8) תוספות מסכת פסחים דף ב עמוד א

אור לארבעה עשר בודקין את החמץ - פ"ה שלא לעבור עליו בכל יראה ובל ימצא וקשה לר"י כיון דצריך ביטול כדאמר בגמ' (דף ו): הבודק צריך שיבטל ומדאורייתא בביטול בעלמא סגי אמאי הצריכו חכמים בדיקה כלל ונראה לר"י דאע"ג דסגי בביטול בעלמא החמירו חכמים לבדוק חמץ ולבערו שלא יבא לאכלו וכן משמע לקמן (דף י:) דבעי רבא ככר בשמי קורה וכו' או דלמא זימנין דנפל ואתי למיכליה והטעם שהחמירו כאן טפי מבשאר אסורי הנאה שלא הצריכו לבערם משום דחמץ מותר כל השנה ולא נאסר רק בפסח ולא בדילי מיניה כדאמר לקמן (דף יא.) ולא דמי לבשר בחלב וערלה וכלאי הכרם שאיסורם נוהג איסור עולם ונזיר נמי איסוריה שרי לאחריני אי נמי שאני חמץ שהחמירה בו תורה לעבור בכל יראה ובל ימצא החמירו חכמים לבדוק ולבערו אפילו היכא דביטלו משום דילמא אתי למיכליה ונראה לרשב"א דאפילו לפי טעם האחרון צ"ל דהחמירו חכמים בכל חמץ אפי' בחמץ נוקשה ועל ידי תערובת אף על גב דליכא בל יראה לפר"ת בריש אלו עוברין (דף מב.) דהא אמר שיאור ישרף והיינו חמץ נוקשה כדמוכח התם ואיכא למ"ד נמי התם דכ"ש חמץ גמור על ידי תערובת משמע דאסור להשהותו דאי מותר להשהותו אמאי ישרף ישהה אותו עד אחר הפסח ויהא מותר אפילו לרבי יהודה דלא אסר רבי יהודה חמץ אחר הפסח אלא בחמץ גמור דאיכא ג' קראי לתוך זמנו ולפני זמנו ולאחר זמנו (לקמן דף כח:) אבל בנוקשה דליכא אלא חד קרא אפי' ר' יהודה מודה.

9) תלמוד בבלי מסכת פסחים דף ו עמוד ב

אמר רב יהודה אמר רב: הבודק צריך שיבטל. מאי טעמא? אי נימא משום פירורין הא לא חשיבי, וכי תימא: כיון דמינטר להו אגב ביתיה חשיבי - והתניא: סופי תאנים ומשמר שדהו מפני ענבים, סופי ענבים ומשמר שדהו מפני מקשאות ומפני מדלעות, בזמן שבעל הבית מקפיד עליהן - אסורין משום גזל וחייבין במעשר, בזמן שאין בעל הבית מקפיד עליהן - מותרין משום גזל ופטורין משום מעשר! - אמר רבא: גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עליוהי. - וכי משכחת ליה לבטליה! - דילמא משכחת ליה לבתר איסורא, ולא ברשותיה קיימא, ולא מצי מבטיל. דאמר רבי אלעזר: שני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאן הכתוב כאילו ברשותו, ואלו הן: בור ברשות הרבים, וחמץ משש

שעות ולמעלה. וניבטליה בארבע, וניבטליה בחמש! - כיון דלאו זמן איסורא הוא, ולא זמן ביעורא הוא - דילמא פשע ולא מבטל ליה.

10) שו"ת יחיה דעת חלק ה סימן לא

שאלה: בדבר המנהג שנוהגים לפזר עשר חתיכות של חמץ בכל פינות הבית, לפני בדיקת חמץ בליל ארבעה עשר בניסן, ובעל הבית הבודק את החמץ מחזר אחריהם למוצאם, כדי לבערם עם יתר החמץ ביום ארבעה עשר בניסן, האם יש יסוד למנהג זה על פי ההלכה?

תשובה: הראב"ד בשו"ת תמים דעים (סימן כט) כתב, אלה הנותנים חמץ בחורים ובסדקים בשעת בדיקת חמץ, מעשה נשים הוא, ואין לו שרש. (וכן הוא בשו"ת הראב"ד סימן פד וסימן קיא). ובארחות חיים (הלכות חמץ ומצה אות יד) הוסיף, שאף על פי שנהגו כן בקצת מקומות, מפני שחששו פן לא ימצא חמץ ותהיה ברכתו לבטלה, מכל מקום אנו לא חששו לזה, לפי שדעתנו כשמברכים על ביעור חמץ, שנבער הכל אם נמצא. (וכן כתב הכל בו סימן מה, והובא בבית יוסף), וכעת נדפס ספר המכתם, ושם בפרק קמא דפסחים (ז ע"ב עמוד שע) כתב ככל דברי הארחות חיים. גם רבינו מנחם (בפרק ג' מהלכות חמץ ומצה הלכה ו') הביא דברי הראב"ד הנ"ל, והסכים עמו, שהרי אין אנו מברכים על מציאת חמץ וכו'. ע"ש. אך בשבולי הלקט (סימן רו) כתב, מצאתי בתשובות [הגאונים], כשמברך על הביעור אינו חושש אם אינו מוצא חמץ, שמכל מקום נחשב כביעור מה שמחזר אחריו לבערו, וחייב לברך. אבל אחי רבי בנימין כתב, שאינו סובר כן, שכיון שהברכה על הבדיקה, ועיקר בדיקה היא הביעור, על מה יברך, והלא אינו מבער וכו'. וכן משמע בהלכות פסח של רבינו שלמה. ע"ש. ובשו"ת מהר"י וייל (סימן קצג) כתב, שהטעם שנהגו כן כדי שעל ידי כך יזכור לבטל החמץ למחר בשעת הביעור. ע"כ. וזו לשון הרמ"א בהגה (סימן תלב סעיף ב'): ונוהגים להניח פתיתי חמץ במקום שימצאם הבודק כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. ומיהו אם לא נתן לא עיכב, שדעת כל אדם בשעת הברכה לבער אם נמצא. והגאון יעב"ץ בספר מור וקציעה (שם) כתב, שהגאון מר אביו החכם צבי היה לועג על המניחים פתיתים כדי שימצאם הבודק, ואף על פי שהבאר היטב כתב כן בשם האר"י, הוא ז"ל היה בקי בכל כתבי האר"י, ושמע מינה שסובר שלא אמר כן האר"י מעולם וכו'. ע"ש. ובאמת שכן כתב בספר פרי עץ חיים (שער כא סוף פרק ה') בשם האר"י ז"ל. ע"ש. וכן כתב בספר שני לוחות הברית (דף קמט ע"א). וכן כתב הגאון רבי חיים פלאגי בספר חיים לראש (הלכות בדיקה אות טו), שכן ראוי לעשות על פי הסוד. ע"ש. וגם בשלחן ערוך הגאון רבי זלמן כתב, שכבר נתפשט המנהג, ומנהג ישראל תורה הוא, וכן החק יעקב הביא סמך למנהג זה שעל ידי כן יתאמץ יותר בבדיקה. ע"ש. ולעומתו ראיתי להגאון רבי כלפון משה הכהן בספר ברית כהונה (מערכת ב' אות טו"ב) שכתב, שאדרבה על ידי הנחת הפתיתים כמעט בטלה עיקר תקנת הבדיקה, כי ההמון אינם מחפשים חמץ רק נוהגים כמצות אנשים מלומדה, ומביטים אנה ואנה למצוא את הפתיתים בלבד, וחושבים שזה הוא עיקר מצות הבדיקה, ולכן יש להורות לשואלים שלא יניחו הפתיתים, וכל שכן שאין לדרוש ברבים להניח פתיתים, ורק הבאים בסוד ה' שהם זריזים באמת במצות הבדיקה יכולים לנהוג כן, ולא נאמרו דברים אלו אלא למצניעיהם. ושכן היה המנהג במקומו, שלא להניח פתיתים, ורק חדשים מקרוב באו בראותם שכן נהגו המקובלים, נהגו לעשות כן. ושב ואל תעשה עדיף, כי מדברי הפוסקים ראשונים ואחרונים נראה שאין יסוד למנהג זה מצד הדין. עכת"ד. והן אמת כי הגאון מהר"י שפירא בשיטתו לפסחים (בתשובות שבסוף הספר סימן יב) כתב, שיש סמך נכון למנהג על פי מה שכתבו הפוסקים שנוהגים לכבד ולנקות הבית ולבודקו מכל חשש חמץ, עוד לפני ליל ארבעה עשר, ואם כן יש בזה חשש ברכה לבטלה מאחר שידוע בבירור שלא ימצא חמץ, אבל על ידי הנחת הפתיתים יש מקום לברכתו. ע"ש. והובא במחזיק ברכה (סוף סימן תלב). ע"ש. וכן כתב בשו"ת עמק הלכה (חלק אורח חיים סימן קכח), שבזמנינו שנוהגים לנקות היטב כל חדרי הבית מחמץ, קודם ליל ארבעה עשר, צריך מן הדין לתת פתיתי חמץ קודם הבדיקה, משום חשש ברכה לבטלה. ע"ש. אלא שמרן השלחן ערוך א"ח/ (סימן תלג סעיף יא) פסק: המכבד חדרו ב"ג בניסן ומכוין לבדוק החמץ ולבערו ונזהר שלא להכניס שם עוד חמץ, אף על פי כן צריך לבדוק בליל י"ד. ומקורו במרדכי בשם ראב"ן. וכן כתב רבינו יוסף הלוי אבן מיגאש, הביאו הרשב"ץ בספר יבין שמועה (מאמר חמץ דף כו ע"ג). ע"ש. וכתב הבית חדש, שאפילו אם בדק בליל י"ג לאור הנר כראוי, צריך לחזור ולבודק לאור הנר

בליל י"ד כתקנת חכמים. וכתב הגאון רבי זלמן (בדין המכבד חדרו הנ"ל), שבליל י"ד בודק בברכה. ע"ש. ואם כן אין שום חשש לכתב לבטלה אם אינו נותן פתיית חמץ לפני הבדיקה, ואפילו כשיודע בבירור שלא ימצא עוד חמץ, כיון שתקנת חכמים היא לבדוק בליל י"ד דוקא. (והפרי חדש כתב על דברי הבית חדש הנ"ל, שמהירושלמי מוכח שאין צריך לחזור ולבדוק בליל י"ד. ומיהו אין זה דעת הראב"ן והשלחן ערוך שנראה דסבירא להו כהב"ח). שוב ראיתי בשו"ת איש מצליח (חלק אורח חיים סימן לז) שכתב להעיר על דברי רבו הגאון רבי כלפון משה הכהן ז"ל בספר ברית כהונה (מערכת ב' אות יז) הנ"ל, שיש לקיים המנהג לתת פתיית חמץ קודם הבדיקה, כי בזמנינו צריך זה מן הדין כמו כתב בכף החיים (סימן תלב ס"ק לא) בשם העמק הלכה (הנ"ל). וגם שאר אחרונים כתבו שמנהגם של ישראל תורה הוא. ומדברי הראב"ד מוכח שגם אז היו נוהגים במנהג זה, אלא שראוי להודיע להמון להזהר בעיקר הבדיקה שתהיה כראוי. וחזר רבו הגאון הנ"ל, לחזק דבריו הקודמים אשר בספר ברית כהונה הנ"ל, והביא ממה שכתב בספר קיצור שלחן ערוך (סימן קיא סעיף ח'), כי מי שאינו בודק כראוי אלא מקבץ הפתיים בלבד לא קיים מצות בדיקת חמץ ובירך ברכה לבטלה. והוסיף בשם רבו מהרס"ך (מחבר שו"ת זרע דוד), שאין להורות לקהל הרחב אלא רק על פי ההלכה וכדעת מרן השלחן ערוך, ומכיון שהדבר ברור שמצד הדין אין צורך בהנחת פתיים, מה לנו להשיב לשואל מהמון העם להתחסד במקום שנמשך מזה קולא ותקלה, ומכל שכן שאין לדרוש כן ברבים וכו'. (ותשובתו הרמתה הנ"ל נדפסה כעת בספרו ברית כהונה חלק ג' מערכת ב' אות ה'). ושוב חזר הרב איש מצליח להשיב בזה, שאם יבוטל מנהג הנחת הפתיים יתבטלו מהבדיקה בכלל וילך החבל אחר הדלי, אבל באמת המכשלה הזאת מצויה לרוב שהולכים ישר למצוא הפתיים ואינם חוששים לבדוק כלל וכו'. ע"ש. וראה עוד בזה להרה"ג מהר"ב סעודן שליט"א בספר הגיד לעמו על הגדה של פסח (עמוד ח'). ומכל מקום למעשה נראה שיש לקיים המנהג על ידי דרשות ברבים בשבת הגדול ובשיעורי תורה להזהיר את העם לקיים מצות הבדיקה כהלכה לחפש היטב אחר החמץ, עד מקום שידם מגעת, ולא להסתפק במציאת הפתיים. ואף על פי שהברית כהונה ממאן בזה באומרו (בתשובה שם) שאפילו מאה אזהרות לא יועילו להמון הרחב, האידנא אכשור דרי, והתורה מחזרת על אכסניא שלה. ולכן אין לבטל המנהג. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר חלק ט' (סימן יז), ובשו"ת קנין תורה חלק ב' (סימן פב). ודו"ק. ודע שאין צורך שהחתיכות של החמץ יהיה בכל אחת מהן שיעור כזית, אלא כל שבצירוף כל החתיכות יש שיעור כזית, די בזה, ואדרבה נכון יותר שתהיה כל חתיכה פחותה מכזית, כדי שאם לא ימצאם הבודק לא יצטרך לטרוח הרבה לחזור אחריהם, ויסמוך על ביטול החמץ שמבטל לאחר הבדיקה. וכן כתב הגאון רבי ישמעאל הכהן בשו"ת זרע אמת חלק א' (סימן מח). וכן כתב השדי חמד (סימן ה' אות מט). ע"ש. והמנהג להניח הפתיים לפני הבדיקה, בליל י"ד, ושלא כמו שכתב בשו"ת מור ואהלות (אהל ברכות והודאות סימן יח, בהערה), יש להקפיד להניח הפתיים ביום י"ג, קודם שחלה עליו חובת ביעור, ואם לא נתן ביום י"ג לא יתנם בליל י"ד, והוסיף, שזוהי כוונת הרמ"א בהגה שכתב ואם לא נתן לא עיכב. ע"ש. וזה אינו, והדבר ברור שאין כוונת הרמ"א כן. וגם המנהג ליתנם בשעת הבדיקה בליל י"ד, וכמבואר בדברי הראשונים. בסיכום: המנהג שנהגו לפזר חתיכות פת בכל פינות הבית בליל י"ד בניסן לפני בדיקת החמץ, ובעל הבית הבודק ומחפש אחר החמץ מחזר אחריהם גם כן למוצאם, כדי לבערם למחרת עם יתר החמץ שברשותו, הוא מנהג שיש לו סמך בדברי האחרונים. ועל פי הקבלה יש להניח עשר חתיכות (אבל אין צורך שיפזרם דוקא בעשרה מקומות). וכל חתיכה מהפת תהיה פחותה מכזית, ויעטפם בנייר כדי שלא יתפזרו מהפירורים בבית שהוכשר קודם לכן. ואם לא מצאו חתיכה או שתיים מהן, אין צריך לטרוח לחזור אחריהם למוצאם, אלא אפשר לסמוך על ביטול החמץ שמבטל לאחר הבדיקה.